Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα)

της 11ης Σεπτεμβρίου 2025 *

«Προδικαστική παραπομπή – Κοινωνική πολιτική – Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία – Άρθρα 2, 5 και 7 – Άρθρα 21, 24 και 26 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία – Άρθρο 1 – Άρθρο 2, παράγραφος 1, και παράγραφος 2, στοιχείο β΄ – Απαγόρευση των διακρίσεων λόγω αναπηρίας – Έμμεση διάκριση – Διαφορετική μεταχείριση εργαζομένου ο οποίος δεν είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, αλλά φροντίζει το πάσχον από αναπηρία τέκνο του – Άρθρο 5 – Υποχρέωση του εργοδότη να προβαίνει σε εύλογες προσαρμογές»

Στην υπόθεση C-38/24 [Bervidi] [i],

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Corte suprema di cassazione (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, Ιταλία) με απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 2024, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 19 Ιανουαρίου 2024, στο πλαίσιο της δίκης

G.L.

κατά

AB SpA,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (πρώτο τμήμα),

συγκείμενο από τους F. Biltgen, πρόεδρο τμήματος, T. von Danwitz (εισηγητή), Αντιπρόεδρο του Δικαστηρίου, A. Kumin, I. Ziemele και S. Gervasoni, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: A. Ράντος

γραμματέας: A. Calot Escobar

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

– η G.L., εκπροσωπούμενη από τον F. Andretta και τη M. Parpaglioni, avvocati,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ιταλική.

[i] Η ονομασία που έχει δοθεί στην παρούσα υπόθεση είναι πλασματική. Δεν αντιστοιχεί στο πραγματικό όνομα κανενός διαδίκου.

– η AB SpA, εκπροσωπούμενη από την D. La Rosa, avvocata,

– η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την G. Palmieri, επικουρούμενη από την L. Fiandaca, avvocato dello Stato,

– η Ελληνική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον Β. Μπαρούτα και τη Μ. Τασσοπούλου,

– η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τις D. Recchia και E. Schmidt,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 13ης Μαρτίου 2025,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ 2000, L 303, σ. 16), υπό το πρίσμα της Συμβάσεως των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, η οποία συνήφθη στη Νέα Υόρκη στις 13 Δεκεμβρίου 2006 και εγκρίθηκε εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την απόφαση 2010/48/ΕΚ του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2009 (ΕΕ 2010, L 23, σ. 35, στο εξής: Σύμβαση του ΟΗΕ).

2 Η ως άνω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της G.L. και της AB SpA σχετικά με την άρνηση της εν λόγω εταιρίας να προβεί σε προσαρμογή των όρων εργασίας της G.L. παρέχουσα σε αυτήν τη δυνατότητα να φροντίζει τον πάσχοντα από αναπηρία υιό της.

Το νομικό πλαίσιο

Το διεθνές δίκαιο

3 Το στοιχείο κδ′ του προοιμίου της Συμβάσεως του ΟΗΕ έχει ως εξής:

«Έχοντας την πεποίθηση ότι η οικογένεια είναι η φυσική και θεμελιώδης μονάδα της κοινωνίας που δικαιούται προστασία από την κοινωνία και το κράτος και ότι τα άτομα με αναπηρία και τα μέλη των οικογενειών τους πρέπει να λαμβάνουν την αναγκαία προστασία και συνδρομή, ώστε να είναι οι οικογένειες σε θέση να συνεισφέρουν στην πλήρη και ισότιμη απόλαυση των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία».

4 Το άρθρο 1 της εν λόγω Συμβάσεως, το οποίο φέρει τον τίτλο «Σκοπός», ορίζει τα ακόλουθα:

«Ο σκοπός της παρούσας σύμβασης είναι η προώθηση, προστασία και διασφάλιση της πλήρους και ισότιμης απόλαυσης όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών από όλα τα άτομα με αναπηρία και η προάσπιση του σεβασμού της έμφυτης αξιοπρέπειάς τους.

Στα άτομα με αναπηρία περιλαμβάνονται τα άτομα με μακροχρόνιες σωματικές, ψυχικές, νοητικές ή αισθητηριακές αναπηρίες, οι οποίες, σε συνδυασμό με διάφορα εμπόδια, μπορεί να δυσχεραίνουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία σε ισότιμη βάση με τα άλλα άτομα.»

5 Το άρθρο 2 της ως άνω Συμβάσεως, το οποίο φέρει τον τίτλο «Ορισμοί», ορίζει στο τρίτο και στο τέταρτο εδάφιο τα εξής:

«Για τους σκοπούς της παρούσας σύμβασης:

[...]

ο όρος “διάκριση λόγω αναπηρίας” δηλώνει κάθε διάκριση, αποκλεισμό ή περιορισμό λόγω αναπηρίας, που έχει ως στόχο ή αποτέλεσμα να ελαττώνει ή να ακυρώνει την αναγνώριση, την απόλαυση ή την άσκηση, σε ισότιμη βάση με τα άλλα άτομα, όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτισμικό ή κάθε άλλο τομέα. Περιλαμβάνει όλες τις μορφές διακρίσεων, ακόμη και την άρνηση εύλογης διευκόλυνσης·

ο όρος “εύλογη διευκόλυνση” σημαίνει την απαραίτητη και κατάλληλη τροποποίηση και προσαρμογή, η οποία δεν επιφέρει δυσανάλογο ή περιττό φόρτο εργασίας, όταν αυτό είναι απαραίτητο σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, προκειμένου να μπορέσουν άτομα με αναπηρία να απολαύσουν ή να ασκήσουν όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες τους σε ισότιμη βάση με τα άλλα άτομα».

6 Το άρθρο 5 της Συμβάσεως του ΟΗΕ, το οποίο φέρει τον τίτλο «Ισότητα και απαγόρευση διακρίσεων», ορίζει τα ακόλουθα:

«1. Τα συμβαλλόμενα κράτη αναγνωρίζουν ότι όλα τα άτομα είναι ίσα ενώπιον και βάσει του νόμου και δικαιούνται ίση προστασία και ίση κάλυψη του νόμου χωρίς καμία διάκριση.

2. Τα συμβαλλόμενα κράτη απαγορεύουν κάθε διάκριση λόγω αναπηρίας και εγγυώνται στα άτομα με αναπηρία ισότιμη και αποτελεσματική νομική προστασία από κάθε μορφής διάκριση.

3. Για την προάσπιση της ισότητας και την εξάλειψη των διακρίσεων, τα συμβαλλόμενα κράτη λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα για να διασφαλίσουν την παροχή εύλογων διευκολύνσεων.

4. Ειδικά μέτρα που είναι απαραίτητα για να επιταχυνθεί ή να επιτευχθεί στην πράξη η ισότητα των ατόμων με αναπηρία δεν θεωρείται ότι συνιστούν διάκριση βάσει των όρων της παρούσας σύμβασης.»

7 Το άρθρο 7 της Συμβάσεως, το οποίο φέρει τον τίτλο «Παιδιά με αναπηρία», προβλέπει στις παραγράφους 1 και 2 τα εξής:

«1. Τα συμβαλλόμενα κράτη λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για να εγγυηθούν ότι τα παιδιά με αναπηρία απολαμβάνουν όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες σε ισότιμη βάση με τα άλλα παιδιά.

2. Κάθε μέτρο που αφορά παιδιά με αναπηρία πρέπει να λαμβάνει πρωτίστως υπόψη τα συμφέροντα των παιδιών με τον άριστο τρόπο.»

8 Το άρθρο 34, παράγραφος 1, της Συμβάσεως του ΟΗΕ προβλέπει τη σύσταση επιτροπής για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία.

Το δίκαιο της Ένωσης

Η οδηγία 2000/43/ΕΚ

9 Το άρθρο 1 της οδηγίας 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (ΕΕ 2000, L 180, σ. 22), προβλέπει τα εξής:

«Σκοπός της παρούσας οδηγίας είναι να θεσπισθεί πλαίσιο για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, με στόχο να πραγματωθεί στα κράτη μέλη η αρχή της ίσης μεταχείρισης.»

10 Το άρθρο 2, παράγραφοι 1 και 2, της ως άνω οδηγίας ορίζει τα ακόλουθα:

«1. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, η αρχή της ίσης μεταχείρισης σημαίνει την απουσία άμεσης ή έμμεσης διάκρισης λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής.

2. Για τους σκοπούς της παραγράφου 1:

α) συντρέχει άμεση διάκριση όταν, για λόγους φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, σε ένα πρόσωπο επιφυλάσσεται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε ένα άλλο πρόσωπο, σε ανάλογη κατάσταση·

β) συντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα, εκτός εάν η διάταξη, το κριτήριο ή η πρακτική αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά από ένα θεμιτό σκοπό και τα μέσα επίτευξης αυτού του σκοπού είναι πρόσφορα και αναγκαία.»

Η οδηγία 2000/78

11 Οι αιτιολογικές σκέψεις 6, 12, 20, 21 και 37 της οδηγίας 2000/78 έχουν ως εξής:

«(6) Ο Κοινοτικός χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων[, ο οποίος εγκρίθηκε κατά τη σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Στρασβούργο στις 9 Δεκεμβρίου 1989,] αναγνωρίζει την σημασία της καταπολέμησης κάθε είδους διακρίσεων, συμπεριλαμβανομένης της ανάγκης να λαμβάνονται κατάλληλα μέτρα για την κοινωνική και οικονομική ένταξη των ηλικιωμένων και των προσώπων με ειδικές ανάγκες.

[...]

(12) Προς τούτο, πρέπει να απαγορεύεται σε όλη την [Ευρωπαϊκή] Κοινότητα κάθε άμεση ή έμμεση διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στους τομείς που καλύπτονται από την παρούσα οδηγία. [...]

[...]

(20) Πρέπει να προβλέπονται κατάλληλα μέτρα, δηλαδή μέτρα αποτελεσματικά και πρακτικά για τη διαμόρφωση της θέσης εργασίας ανάλογα με τις ειδικές ανάγκες, παραδείγματος χάριν με τη διαμόρφωση του χώρου ή με προσαρμογή του εξοπλισμού, του ρυθμού εργασίας, της κατανομής καθηκόντων ή της παροχής μέσων κατάρτισης ή πλαισίωσης.

(21) Για να διαπιστώνεται αν τα εν λόγω μέτρα συνεπάγονται δυσανάλογη επιβάρυνση, πρέπει να λαμβάνεται ιδίως υπόψη το οικονομικό και άλλο κόστος που επιφέρουν, το μέγεθος και οι οικονομικοί πόροι του οργανισμού ή της επιχείρησης και η διαθεσιμότητα δημοσίων πόρων ή οιασδήποτε άλλης ενίσχυσης.

[...]

(37) Σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, όπως ορίζεται από το άρθρο 5 της συνθήκης ΕΚ, οι στόχοι της παρούσας οδηγίας, δηλαδή η εντός της Κοινότητας δημιουργία ενός πεδίου δράσης όσον αφορά την ισότητα στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, δεν μπορούν να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη μέλη και, δύνανται συνεπώς, λόγω των διαστάσεων ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης να επιτευχθούν καλύτερα σε κοινοτικό επίπεδο. [...]»

12 Κατά το άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78, «[σ]κοπός της παρούσας οδηγίας είναι η θέσπιση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα κράτη μέλη».

13 Το άρθρο 2 της εν λόγω οδηγίας, το οποίο φέρει τον τίτλο «Η έννοια των διακρίσεων», ορίζει στις παραγράφους 1 και 2 τα ακόλουθα:

«1. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, η αρχή της ίσης μεταχείρισης σημαίνει την απουσία άμεσης ή έμμεσης διάκρισης για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1.

2. Για τους σκοπούς της παραγράφου 1:

α) συντρέχει άμεση διάκριση όταν, για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1, ένα πρόσωπο υφίσταται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν την οποία υφίσταται, υπέστη ή θα υφίστατο σε ανάλογη κατάσταση ένα άλλο πρόσωπο,

β) συντρέχει έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική ενδέχεται να προκαλέσει μειονεκτική μεταχείριση ενός προσώπου μιας ορισμένης θρησκείας ή πεποιθήσεων, με μια ορισμένη ειδική ανάγκη, μιας ορισμένης ηλικίας, ή ενός ορισμένου γενετήσιου προσανατολισμού, σε σχέση με άλλα άτομα εκτός εάν,
   i) η εν λόγω διάταξη, κριτήριο ή πρακτική δικαιολογείται αντικειμενικά από ένα θεμιτό στόχο και τα μέσα για την επίτευξη του στόχου αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία, ή
   ii) για τα πρόσωπα με κάποιο μειονέκτημα, ο εργοδότης ή κάθε πρόσωπο ή οργανισμός έναντι του οποίου ισχύει η παρούσα οδηγία, υποχρεούται, δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας, να λάβει κατάλληλα μέτρα, ανταποκρινόμενα στην αρχή που θέτει το άρθρο 5, με σκοπό την εξάλειψη των μειονεκτημάτων που συνεπάγεται η εν λόγω διάταξη, κριτήριο ή πρακτική.»

14 Το άρθρο 3 της ίδιας οδηγίας, το οποίο φέρει τον τίτλο «Πεδίο εφαρμογής», προβλέπει στην παράγραφο 1, στοιχεία α′ και γ′, τα εξής:

«Εντός των ορίων των εξουσιών που απονέμονται στην Κοινότητα, η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται σε όλα τα πρόσωπα, στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων φορέων, όσον αφορά:

α) τους όρους πρόσβασης στην απασχόληση [...]

[...]

γ) τις εργασιακές συνθήκες και τους όρους απασχόλησης [...].»

15 Το άρθρο 5 της οδηγίας 2000/78, το οποίο φέρει τον τίτλο «Εύλογες προσαρμογές για τα πρόσωπα με ειδικές ανάγκες», ορίζει τα ακόλουθα:

«Για να εξασφαλισθεί η τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης έναντι προσώπων με ειδικές ανάγκες, προβλέπονται εύλογες προσαρμογές. Αυτό σημαίνει ότι ο εργοδότης λαμβάνει τα ενδεδειγμένα μέτρα, ανάλογα με τις ανάγκες που παρουσιάζονται σε μια συγκεκριμένη κατάσταση, ώστε το πρόσωπο με ειδικές ανάγκες να μπορεί να έχει πρόσβαση σε θέση εργασίας, να ασκεί ή να προάγεται στο επάγγελμά του, ή προκειμένου να του παρέχεται εκπαίδευση, αρκεί τα μέτρα αυτά να μη συνεπάγονται δυσανάλογη επιβάρυνση για τον εργοδότη. Η επιβάρυνση δεν είναι δυσανάλογη όταν αντισταθμίζεται επαρκώς με μέτρα λαμβανόμενα στο πλαίσιο της πολιτικής ενός κράτους μέλους υπέρ των ατόμων με ειδικές ανάγκες.»

Το ιταλικό δίκαιο

16 Το άρθρο 2, παράγραφος 1, του decreto legislativo n. 216 – Attuazione della direttiva 2000/78 /CE per la parità di trattamento in materia di occupazione e di condizioni di lavoro (νομοθετικό διάταγμα 216 περί μεταφοράς στην εσωτερική έννομη τάξη της οδηγίας 2000/78/ΕΚ για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία), της 9ης Ιουλίου 2003 (GURI αριθ. 187, της 13ης Αυγούστου 2003), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, προβλέπει τα εξής:

«Στο πλαίσιο του παρόντος διατάγματος [...], ως αρχή της ίσης μεταχείρισης νοείται η απουσία οποιασδήποτε άμεσης ή έμμεσης διάκρισης λόγω θρησκείας, προσωπικών πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού. Βάσει της αρχής αυτής, απαγορεύεται κάθε άμεση ή έμμεση διάκριση, όπως ορίζονται κατωτέρω:

a) άμεση διάκριση συντρέχει όταν λόγω θρησκείας, προσωπικών πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού ένα άτομο υφίσταται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν που επιφυλάσσεται, επιφυλάχθηκε ή θα επιφυλασσόταν σε άλλο άτομο, σε ανάλογη κατάσταση·

b) έμμεση διάκριση συντρέχει όταν τυχόν διάταξη, κριτήριο, πρακτική, πράξη, συμφωνία ή συμπεριφορά που έχουν, εκ πρώτης όψεως, ουδέτερο χαρακτήρα ενδέχεται να συνεπάγονται μειονεκτική μεταχείριση ατόμου το οποίο ασπάζεται ορισμένη θρησκεία ή ορισμένες πεποιθήσεις, έχει αναπηρία, ή είναι ορισμένης ηλικίας ή ορισμένου γενετήσιου προσανατολισμού, σε σχέση με τη μεταχείριση που επιφυλάσσεται σε άλλα άτομα.»

17 Το άρθρο 3, παράγραφος 3 bis, του εν λόγω νομοθετικού διατάγματος ορίζει τα εξής:

«Προς διασφάλιση της τήρησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης των ατόμων με αναπηρία, οι εργοδότες του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα υποχρεούνται να προβαίνουν σε εύλογες διευκολύνσεις όπως αυτές ορίζονται στη Σύμβαση [του ΟΗΕ], η οποία κυρώθηκε με τον νόμο 18, της 3ης Μαρτίου 2009, προκειμένου να κατοχυρώνεται η πλήρης ισότητα των ατόμων με αναπηρία με τους άλλους εργαζομένους. Οι εργοδότες του δημόσιου τομέα οφείλουν να μεριμνούν για την εφαρμογή της παρούσας παραγράφου χωρίς νέες ή αυξημένες επιβαρύνσεις για τα δημόσια οικονομικά και με τους ανθρώπινους, οικονομικούς και υλικούς πόρους που είναι διαθέσιμοι βάσει της ισχύουσας νομοθεσίας.»

18 Το άρθρο 25, παράγραφος 2 bis, του decreto legislativo n. 198 – Codice delle pari opportunità tra uomo e donna, a norma dell'articolo 6 della legge 28 novembre 2005, n. 246 (νομοθετικό διάταγμα 198, περί θεσπίσεως κώδικα για την ισότητα των ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών, σύμφωνα με το άρθρο 6 του νόμου 246 της 28ης Νοεμβρίου 2005), της 11ης Απριλίου 2006 (GURI αριθ. 125, της 31ης Μαΐου 2006, τακτικό συμπλήρωμα αριθ. 133), το οποίο τέθηκε σε ισχύ μεταγενέστερα από τα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης, προβλέπει τα εξής:

«Συνιστά δυσμενή διάκριση, κατά την έννοια του παρόντος τίτλου, κάθε μεταχείριση ή μεταβολή ως προς την οργάνωση των συνθηκών ή του χρόνου εργασίας η οποία, λόγω φύλου, ηλικίας, αναγκών προσωπικής ή οικογενειακής φροντίδας, εγκυμοσύνης, μητρότητας ή πατρότητας, συμπεριλαμβανομένων των σχετικών με την περίπτωση υιοθεσίας, ή λόγω του ότι ο εργαζόμενος έχει ή ασκεί τα σχετικά δικαιώματα, περιάγει ή ενδέχεται να περιαγάγει τον εργαζόμενο σε μία τουλάχιστον από τις ακόλουθες καταστάσεις: a) μειονεκτική θέση σε σχέση με το σύνολο των λοιπών εργαζομένων· b) περιορισμένη δυνατότητα συμμετοχής στη λειτουργία ή στις αποφάσεις της επιχείρησης· c) περιορισμένη πρόσβαση στους μηχανισμούς προώθησης και εξέλιξης της σταδιοδρομίας.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

19 Η G.L. εργαζόταν στην εδρεύουσα στην Ιταλία εταιρία AB, με την ιδιότητα της «υπαλλήλου σταθμού». Υπό την εν λόγω ιδιότητα ήταν επιφορτισμένη με την επιτήρηση και τον έλεγχο σταθμού του μητροπολιτικού σιδηροδρόμου.

20 Η G.L. ζήτησε επανειλημμένως από την εταιρία AB να την τοποθετήσει μόνιμα σε θέση εργασίας με σταθερά ωράρια, η οποία θα απαιτεί ενδεχομένως υποδεέστερα εργασιακά προσόντα και η οποία θα της παρέχει τη δυνατότητα να ασχολείται με τη φροντίδα του ανήλικου υιού της, ο οποίος ζει μαζί της, πάσχει από βαριά ολική αναπηρία και πρέπει να ακολουθεί πρόγραμμα φροντίδας, σε καθορισμένη ώρα, τα απογεύματα.

21 Η εταιρία AB δεν δέχθηκε τα αιτήματα της G.L., προέβη πάντως σε ορισμένες προσωρινού χαρακτήρα προσαρμογές των όρων εργασίας της, καθορίζοντας σταθερό τόπο εργασίας και προνομιακό καθεστώς ωραρίου εργασίας σε σχέση με τους λοιπούς υπαλλήλους σταθμού, οι οποίοι υπόκεινται σε εναλλασσόμενα ωράρια και εργάζονται σε βάρδιες.

22 Στις 5 Μαρτίου 2019 η G.L. άσκησε αγωγή κατά της εταιρίας AB ενώπιον του Tribunale di Roma (πρωτοδικείου Ρώμης, Ιταλίας), ζητώντας να αναγνωρισθεί ότι η άρνηση του εργοδότη της να δεχθεί την αίτηση περί μόνιμης προσαρμογής των όρων εργασίας της ενείχε δυσμενή διάκριση.

23 Με την αγωγή της, η G.L. ζήτησε να υποχρεωθεί η εν λόγω εταιρία να την τοποθετήσει μόνιμα σε θέση εργασίας με σταθερό ωράριο το πρωί (από τις 8.30 έως τις 15.00) και να υιοθετήσει σχέδιο εξαλείψεως της εις βάρος της δυσμενούς διακρίσεως, καθώς και να αποκαταστήσει τη ζημία που υπέστη η ενάγουσα.

24 Το Tribunale di Roma (πρωτοδικείο Ρώμης) απέρριψε την αγωγή της G.L., η οποία άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Corte d'appello di Roma (εφετείου Ρώμης, Ιταλία). Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο απέρριψε την έφεση επί της ουσίας, κρίνοντας ότι δεν αποδείχθηκε η ύπαρξη της προβαλλόμενης ενέχουσας δυσμενή διάκριση συμπεριφοράς και ότι η εταιρία AB είχε, εν πάση περιπτώσει, προβεί σε «εύλογες προσαρμογές» προκειμένου να λάβει υπόψη τις δυσχέρειες που αντιμετώπιζε η G.L., έστω και λαμβάνοντας μέτρα προσωρινού χαρακτήρα.

25 Η G.L. άσκησε αναίρεση ενώπιον του Corte suprema di cassazione (Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, Ιταλία), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου.

26 Τον Οκτώβριο του 2022 η G.L. απολύθηκε από την AB.

27 Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι η υπόθεση της κύριας δίκης εγείρει το ζήτημα αν εργαζόμενος ο οποίος φροντίζει το πάσχον από αναπηρία ανήλικο τέκνο του δύναται να επικαλεσθεί ενώπιον της δικαιοσύνης την προστασία έναντι της έμμεσης διακρίσεως λόγω αναπηρίας της οποίας τυγχάνει το ίδιο το άτομο με αναπηρία, λαμβανομένων υπόψη των αρχών που διατυπώθηκαν με την απόφαση της 17ης Ιουλίου 2008, Coleman (C-303/06, EU:C:2008:415).

28 Το αιτούν δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, με την ως άνω απόφαση, το Δικαστήριο έκρινε ότι στο πεδίο εφαρμογής της προβλεπόμενης από την εν λόγω οδηγία προστασίας έναντι της άμεσης διακρίσεως λόγω αναπηρίας εμπίπτει και η περίπτωση του εργαζομένου που δεν είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, αλλά ασχολείται με πάσχον από αναπηρία τέκνο στο οποίο παρέχει την ουσιώδη φροντίδα που απαιτεί η κατάστασή του.

29 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η G.L. πρέπει να χαρακτηρισθεί ως «οικογενειακός φροντιστής», κατά την έννοια του εθνικού δικαίου, και ότι, εξ αυτού του λόγου, δύναται να τύχει φορολογικών και κοινωνικών πλεονεκτημάτων τα οποία προβλέπει το ιταλικό δίκαιο, όπως είναι το δικαίωμα να επιλέξει, στο μέτρο του δυνατού, τον εγγύτερο στην κατοικία του τόπο εργασίας. Ωστόσο, κατά το αιτούν δικαστήριο, καμία διάταξη του ιταλικού δικαίου δεν παρείχε στον εν λόγω φροντιστή, κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως της κύριας δίκης, προστασία από δυσμενή διάκριση στον χώρο εργασίας λόγω της βοήθειας που πρέπει να παρέχει στο τέκνο με αναπηρία.

30 Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον το πρωτοβάθμιο δικαστήριο απέρριψε την αγωγή της G. L., κρίνοντας ότι δεν είχε δικαίωμα να ασκήσει αγωγή προβάλλοντας τη δυσμενή διάκριση την οποία υπέστη. Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο, βασιζόμενο στις αρχές που διατυπώθηκαν με την απόφαση της 17ης Ιουλίου 2008, Coleman (C-303/06, EU:C:2008:415), έκρινε ότι οικογενειακός φροντιστής, όπως η G.L., μπορούσε να επικαλεσθεί τις εθνικές διατάξεις περί προστασίας των ατόμων με αναπηρία από δυσμενή διάκριση στην εργασία.

31 Ωστόσο, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι από την εν λόγω απόφαση δεν συνάγεται σαφώς ότι οι απορρέουσες από αυτήν αρχές μπορούν να τύχουν εφαρμογής σε περίπτωση έμμεσης δυσμενούς διακρίσεως εις βάρος εργαζομένου που θεωρείται «οικογενειακός φροντιστής», κατά την έννοια του εθνικού δικαίου.

32 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Corte suprema di cassazione (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχει το δίκαιο της [...] Ένωσης, ενδεχομένως και υπό το πρίσμα της Σύμβασης [του ΟΗΕ], την έννοια ότι ο οικογενειακός φροντιστής ανηλίκου με σοβαρή αναπηρία, ο οποίος ισχυρίζεται ότι έχει υποστεί έμμεση διάκριση στον χώρο εργασίας λόγω της φροντίδας που παρέχει, νομιμοποιείται να αξιώσει, δυνάμει της οδηγίας [2000/78] την παροχή προστασίας από τις διακρίσεις η οποία θα παρεχόταν στο άτομο με αναπηρία εάν εκείνο ήταν ο εργαζόμενος;

2) Σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, έχει το δίκαιο της [...] Ένωσης, ενδεχομένως και υπό το πρίσμα της Σύμβασης [του ΟΗΕ], την έννοια ότι ο εργοδότης του ανωτέρω φροντιστή υπέχει την υποχρέωση να προβεί σε εύλογες προσαρμογές προκειμένου να διασφαλίσει, και υπέρ του εν λόγω φροντιστή, την τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης έναντι των λοιπών εργαζομένων, κατά τα προβλεπόμενα για τα πρόσωπα με ειδικές ανάγκες στο άρθρο 5 της οδηγίας [2000/78];

3) Σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο πρώτο και/ή στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, έχει το δίκαιο της Ένωσης, ενδεχομένως και υπό το πρίσμα της [Σύμβασης του ΟΗΕ], την έννοια ότι για τους σκοπούς της εφαρμογής της οδηγίας [2000/78] ως "φροντιστής" νοείται κάθε πρόσωπο, είτε ανήκει στον οικογενειακό κύκλο είτε πρόκειται για de facto συμβιούντα, το οποίο φροντίζει σε οικιακό πλαίσιο, μεταξύ άλλων και άτυπα, δωρεάν, σε σημαντικό βαθμό και σε αποκλειστική, συνεχή και μακροχρόνια βάση, άτομο το οποίο, λόγω της βαριάς αναπηρίας του, ουδόλως μπορεί να αυτοεξυπηρετείται κατά την καθημερινή του διαβίωση, ή έχει το δίκαιο της Ένωσης την έννοια ότι ο υπό εξέταση ορισμός του "φροντιστή" είναι ευρύτερος ή και στενότερος από τον ανωτέρω ορισμό;»

Επί του αιτήματος επαναλήψεως της προφορικής διαδικασίας

33 Με δικόγραφο που κατέθεσε στις 30 Μαρτίου 2025, η G.L. ζήτησε την επανάληψη της προφορικής διαδικασίας, βάσει του άρθρου 83 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου.

34 Η G.L. προβάλλει την ανάγκη εξετάσεως δύο επιπλέον ζητημάτων, πέραν των προδικαστικών ερωτημάτων που υπέβαλε το αιτούν δικαστήρια, τα οποία μνημόνευσε στις γραπτές παρατηρήσεις της, για τον λόγο ότι αυτά δεν εξετάσθηκαν στο πλαίσιο των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα.

35 Συναφώς, κατά πάγια νομολογία, το Δικαστήριο μπορεί αυτεπαγγέλτως ή κατόπιν προτάσεως του γενικού εισαγγελέα ή ακόμη και κατόπιν αιτήσεως των διαδίκων να διατάξει την επανάληψη της προφορικής διαδικασίας, κατά το άρθρο 83 του Κανονισμού Διαδικασίας του, αν εκτιμά ότι δεν έχει διαφωτισθεί επαρκώς ή ότι η υπόθεση πρέπει να κριθεί βάσει επιχειρήματος επί του οποίου δεν διεξήχθη συζήτηση μεταξύ των διαδίκων (απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 2011, Accor, C-310/09, EU:C:2011:581, σκέψη 19 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

36 Κατά πάγια νομολογία, όμως, παρέλκει η εξέταση άλλων ζητημάτων τα οποία θέτουν στο Δικαστήριο οι διάδικοι της κύριας δίκης πέραν των προδικαστικών ερωτημάτων που αποτελούν το αντικείμενο της αποφάσεως περί παραπομπής εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου (απόφαση της 3ης Σεπτεμβρίου 2015, A2A, C-89/14, EU:C:2015:537, σκέψη 44 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

37 Συνεπώς, καθόσον το αιτούν δικαστήριο δεν υπέβαλε στην κρίση του Δικαστηρίου τα δύο ζητήματα τα οποία μνημονεύει η G.L. στην αίτησή της περί επαναλήψεως της προφορικής διαδικασίας, τα επιχειρήματα που προβάλλονται με τη συγκεκριμένη αίτηση, περί ανάγκης εξετάσεως των δύο αυτών ζητημάτων, δεν αποτελούν λόγο επαναλήψεως της προφορικής διαδικασίας βάσει του άρθρου 83 του Κανονισμού Διαδικασίας.

38 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, κρίνει ότι διαθέτει όλα τα αναγκαία στοιχεία για να απαντήσει στα υποβληθέντα από το αιτούν δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα και ότι διεξήχθη συζήτηση μεταξύ των κατά το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενδιαφερομένων επί όλων των επιχειρημάτων που είναι απαραίτητα για την επίλυση της υπό κρίση υποθέσεως.

39 Συνεπώς, η αίτηση επαναλήψεως της προφορικής διαδικασίας πρέπει να απορριφθεί.

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

40 Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν η οδηγία 2000/78 και, ιδίως, τα άρθρα της 1 και 2, παράγραφος 1, και παράγραφος 2, στοιχείο β', ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα των άρθρων 21, 24 και 26 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) καθώς και των άρθρων 2, 5 και 7 της Συμβάσεως του ΟΗΕ, έχουν την έννοια ότι η απαγόρευση των έμμεσων διακρίσεων λόγω αναπηρίας τυγχάνει εφαρμογής στην περίπτωση εργαζομένου ο οποίος δεν είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, αλλά υφίσταται τέτοια διάκριση λόγω της βοήθειας την οποία παρέχει στο πάσχον από αναπηρία τέκνο του και η οποία καθιστά δυνατή την εκ μέρους του τέκνου ούτως ώστε αυτό να λαμβάνει την ουσιώδη φροντίδα που απαιτεί η κατάστασή του.

41 Προκαταρκτικώς, υπενθυμίζεται ότι τόσο από τον τίτλο και το προοίμιο όσο και από το περιεχόμενο και τον σκοπό της οδηγίας 2000/78 προκύπτει ότι η οδηγία αποσκοπεί στον καθορισμό ενός γενικού πλαισίου διασφαλίζοντος σε όλους ίση μεταχείριση «στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας», παρέχοντάς τους αποτελεσματική προστασία από τις δυσμενείς διακρίσεις που βασίζονται σε οποιονδήποτε από τους λόγους οι οποίοι διαλαμβάνονται στο άρθρο 1 της οδηγίας και μεταξύ των οποίων καταλέγεται και η αναπηρία (απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 2021, Komisia za zashtita ot diskriminatsia, C-824/19, EU:C:2021:862, σκέψη 35 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

42 Σύμφωνα με το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχεία α' και γ', της οδηγίας 2000/78, εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που απονέμονται στην Ένωση, η οδηγία τυγχάνει εφαρμογής σε όλα τα πρόσωπα, τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων φορέων, όσον αφορά, μεταξύ άλλων, τους όρους προσβάσεως στην απασχόληση καθώς και τις εργασιακές συνθήκες και τους όρους απασχόλησης (απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 2021, Komisia za zashtita ot diskriminatsia, C-824/19, EU:C:2021:862, σκέψη 36).

43 Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι η προβαλλόμενη από την G.L. έμμεση διάκριση οφείλεται στη μη προσαρμογή των όρων εργασία της, ήτοι, κυρίως, των ωραρίων εργασίας της, τα οποία εμπίπτουν στην έννοια των εργασιακών συνθηκών και των όρων απασχολήσεως κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2000/78.

44 Ως εκ τούτου, περίπτωση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης μπορεί να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας.

45 Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, υπενθυμίζεται ότι η οδηγία 2000/78 εξειδικεύει, στον τομέα τον οποίο καλύπτει, τη γενική αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων που κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 του Χάρτη, το οποίο απαγορεύει, μεταξύ άλλων, κάθε διάκριση λόγω αναπηρίας (πρβλ. απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 2021, Komisia za zashtita ot diskriminatsia, C-824/19, EU:C:2021:862, σκέψη 32 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία). Όσον αφορά την επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης περίπτωση, πρέπει επίσης να ληφθούν υπόψη, στο πλαίσιο της εξετάσεως του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, τα δικαιώματα του παιδιού και τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, τα οποία κατοχυρώνονται, αντιστοίχως, στα άρθρα 24 και 26 του Χάρτη.

46 Επιπλέον, η Ένωση ενέκρινε τη Σύμβαση του ΟΗΕ, της οποίας οι διατάξεις αποτελούν, ως εκ τούτου, αναπόσπαστο τμήμα της έννομης τάξεως της Ένωσης από την ημερομηνία θέσεως σε ισχύ της συγκεκριμένης Συμβάσεως. Ως εκ τούτου, χωρεί επίκληση των διατάξεων αυτών, ακριβώς όπως και εκείνων του Χάρτη, για την ερμηνεία των διατάξεων της οδηγίας 2000/78, η οποία πρέπει, στο μέτρο του δυνατού, να ερμηνεύεται σύμφωνα με την εν λόγω Σύμβαση (πρβλ. αποφάσεις της 11ης Απριλίου 2013, HK Danmark, C-335/11 και C-337/11, EU:C:2013:222, σκέψεις 30 έως 32, και της 18ης Ιανουαρίου 2024, Ca Na Negreta, C-631/22, EU:C:2024:53, σκέψη 41).

47 Όπως προκύπτει από τις σκέψεις 27 έως 31 της παρούσας αποφάσεως, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν η οδηγία 2000/78, ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα των άρθρων 21, 24 και 26 του Χάρτη καθώς και των άρθρων 2 και 5 της Συμβάσεως του ΟΗΕ, έχει εφαρμογή και στην περίπτωση έμμεσης διακρίσεως «εξ αντανακλάσεως» λόγω αναπηρίας, εις βάρος εργαζομένου ο οποίος φροντίζει το πάσχον από αναπηρία τέκνο του.

48 Συναφώς, υπενθυμίζεται, κατά πρώτον, ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η οδηγία 2000/78 απαγορεύει άμεση διάκριση «εξ αντανακλάσεως», λόγω αναπηρίας. Πράγματι, η απαγόρευση των άμεσων δυσμενών διακρίσεων, την οποία προβλέπουν το άρθρο 1 και το άρθρο 2, παράγραφος 1, και παράγραφος 2, στοιχείο α', της οδηγίας 2000/78, δεν αφορά μόνον πρόσωπα που είναι τα ίδια άτομα με αναπηρία. Όταν ένας εργοδότης αντιμετωπίζει εργαζόμενο που δεν είναι άτομο με αναπηρία κατά τρόπο λιγότερο ευνοϊκό απ' ό,τι αντιμετωπίζει, αντιμετώπισε ή θα αντιμετώπιζε άλλον εργαζόμενο ο οποίος ευρίσκεται σε παρεμφερή κατάσταση και αποδεικνύεται ότι ο συγκεκριμένος εργαζόμενος υφίσταται δυσμενή μεταχείριση λόγω της αναπηρίας του τέκνου του, στο οποίο παρέχει την ουσιώδη φροντίδα που αυτό έχει ανάγκη, η μεταχείριση αντιβαίνει στην απαγόρευση των άμεσων δυσμενών διακρίσεων κατά το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο α' (πρβλ. απόφαση της 17ης Ιουλίου 2008, Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, σκέψη 56).

49 Το γεγονός ότι η ως άνω οδηγία περιλαμβάνει διατάξεις που έχουν ως σκοπό να λαμβάνονται ειδικώς υπόψη οι ανάγκες των ατόμων με αναπηρία δεν σημαίνει ότι η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως την οποία κατοχυρώνει η οδηγία πρέπει να ερμηνεύεται στενά, δηλαδή υπό την έννοια ότι απαγορεύει μόνον τις άμεσες διακρίσεις λόγω αναπηρίας και ότι αφορά αποκλειστικώς τα ίδια τα άτομα με αναπηρία. Εξάλλου, η αιτιολογική σκέψη 6 της εν λόγω οδηγίας, μνημονεύοντας τον κοινοτικό χάρτη των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, αφορά τόσο την καταπολέμηση εν γένει κάθε είδους διακρίσεων όσο και την ανάγκη να λαμβάνονται κατάλληλα μέτρα για την κοινωνική και οικονομική ένταξη των ατόμων με αναπηρία (πρβλ. απόφαση της 17ης Ιουλίου 2008, Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, σκέψη 43).

50 Επιπλέον, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι οι σκοποί που επιδιώκονται με την οδηγία 2000/78, ήτοι η καθιέρωση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση, στον τομέα της εργασίας και της απασχολήσεως, των διακρίσεων που στηρίζονται σε κάποιον από τους λόγους οι οποίοι μνημονεύονται στο άρθρο 1 της οδηγίας και μεταξύ των οποίων καταλέγεται η αναπηρία, καθώς και ο κατά την αιτιολογική σκέψη 37 της οδηγίας σκοπός δημιουργίας ενός πεδίου δράσεως όσον αφορά την ισότητα στον τομέα της απασχολήσεως και της εργασίας, όπως και η πρακτική αποτελεσματικότητα της εν λόγω οδηγίας θα υπονομεύονταν αν η απαγόρευση των άμεσων διακρίσεων, κατά το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο α′, της οδηγίας 2000/78, περιοριζόταν μόνον στα ίδια τα άτομα με αναπηρία και δεν είχε εφαρμογή σε περίπτωση κατά την οποία εργαζόμενος ο οποίος δεν είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία υφίσταται, εντούτοις, άμεση δυσμενή διάκριση λόγω της αναπηρίας του τέκνου του (πρβλ. απόφαση της 17ης Ιουλίου 2008, Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, σκέψεις 47 και 48).

51 Πράγματι, εάν προκρινόταν ερμηνεία της οδηγίας 2000/78 περιορίζουσα την εφαρμογή της αποκλειστικώς στα ίδια τα άτομα με αναπηρία, η οδηγία θα στερούνταν ενδεχομένως μέρος της πρακτικής αποτελεσματικότητάς της και θα ελαττωνόταν η προστασία η οποία θεωρείται ότι παρέχεται βάσει της συγκεκριμένης οδηγίας (πρβλ. απόφαση της 17ης Ιουλίου 2008, Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, σκέψεις 50 και 51).

52 Κατά δεύτερον, όσον αφορά το ζήτημα αν η οδηγία 2000/78 απαγορεύει και περίπτωση έμμεσης διακρίσεως «εξ αντανακλάσεως» λόγω αναπηρίας, πρώτον, επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/78, η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως νοείται ως απουσία «[κάθε] άμεσης ή έμμεσης διάκρισης» για κάποιον από τους λόγους που μνημονεύονται στο άρθρο 1 της οδηγίας.

53 Επιπλέον, υπενθυμίζεται ότι η εν λόγω οδηγία αποσκοπεί, όσον αφορά την απασχόληση και την εργασία, στην καταπολέμηση κάθε μορφής διακρίσεως λόγω αναπηρίας. Πράγματι, η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως που κατοχυρώνεται με την εν λόγω οδηγία στον τομέα αυτόν δεν έχει εφαρμογή επί συγκεκριμένης κατηγορίας προσώπων, αλλά εφαρμόζεται σε σχέση με τους λόγους που μνημονεύονται στο άρθρο 1. Η ερμηνεία αυτή επιρρωννύεται από τη διατύπωση του άρθρου 13 ΕΚ, ήτοι τη διάταξη η οποία αποτέλεσε τη νομική βάση της οδηγίας 2000/78 και η οποία απένειμε στην Ένωση, όπως και το άρθρο 19 ΣΛΕΕ που την αντικατέστησε, την αρμοδιότητα να λαμβάνει τα μέτρα που είναι αναγκαία για την καταπολέμηση κάθε διακρίσεως λόγω, μεταξύ άλλων, αναπηρίας (πρβλ. απόφαση της 17ης Ιουλίου 2008, Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, σκέψη 38). Ομοίως, κατά το γράμμα της αιτιολογικής σκέψεως 12 της οδηγίας 2000/78, απαγορεύεται εντός της Ένωσης «κάθε διάκριση», άμεση ή έμμεση, λόγω αναπηρίας.

54 Εξάλλου, το ζήτημα να αναγνωρισθεί η ύπαρξη «εξ αντανακλάσεως» διακρίσεως λόγω αναπηρίας τίθεται κατά τον ίδιο τρόπο, ανεξαρτήτως αν η διάκριση είναι άμεση ή έμμεση. Μεταξύ άλλων, το γεγονός ότι, κατά το νομικό καθεστώς που προβλέπει η οδηγία 2000/78, η έννοια της έμμεσης διακρίσεως περιέχει τη δυνατότητα δικαιολογήσεως, αντιθέτως προς την έννοια της άμεσης διακρίσεως, στερείται σημασίας για τον ενδεχόμενο χαρακτηρισμό ενέργειας ως διακρίσεως «εξ αντανακλάσεως», κατά την εν λόγω οδηγία.

55 Από τα προεκτεθέντα συνάγεται ότι τόσο το γράμμα του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/78 όσο και ο σκοπός της συγκεκριμένης οδηγίας συνηγορούν υπέρ της απαγορεύσεως όχι μόνον των άμεσων διακρίσεων «εξ αντανακλάσεως», αλλά και των έμμεσων διακρίσεων «εξ αντανακλάσεως».

56 Δεύτερον, επισημαίνεται ότι το Δικαστήριο, παραπέμποντας στην απόφαση της 17ης Ιουλίου 2008, Coleman, (C-303/06, EU:C:2008:415), έχει κρίνει, όσον αφορά το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/43, της οποίας τα άρθρα 1 και 2 έχουν διατύπωση παρόμοια εκείνης των άρθρων 1 και 2 της οδηγίας 2000/78, ότι το εν λόγω πεδίο εφαρμογής δεν μπορεί να ορισθεί περιοριστικώς και ότι η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως την οποία μνημονεύει η ως άνω οδηγία δεν έχει εφαρμογή σε συγκεκριμένη κατηγορία προσώπων, αλλά εφαρμόζεται σε σχέση με τους λόγους που μνημονεύονται στο άρθρο 1 αυτής, οπότε είναι δυνατή η εφαρμογή της και σε πρόσωπα τα οποία, μολονότι δεν ανήκουν τα ίδια στην οικεία φυλή ή εθνότητα, εντούτοις υφίστανται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή ή περιέρχονται σε μειονεκτική θέση για έναν από αυτούς τους λόγους (πρβλ. απόφαση της 16ης Ιουλίου 2015, CHEZ Razpredelenie Bulgaria, C-83/14, EU:C:2015:480, σκέψη 56). Ως εκ τούτου, όπως επισήμανε, κατ' ουσίαν, ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 36 των προτάσεών του, το Δικαστήριο έχει ρητώς κρίνει ότι η έμμεση διάκριση «εξ αντανακλάσεως» απαγορεύεται από την οδηγία 2000/43.

57 Τρίτον, όσον αφορά τη σύμφωνη με τον Χάρτη ερμηνεία της απαγορεύσεως των διακρίσεων, διαπιστώνεται ότι, όπως προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 21, παράγραφος 1, του Χάρτη, η γενική αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων την οποία κατοχυρώνει απαγορεύει «κάθε διάκριση» λόγω, μεταξύ άλλων, αναπηρίας, διασφαλίζοντας ως εκ τούτου ευρύ πεδίο εφαρμογής της συγκεκριμένης θεμελιώδους εγγυήσεως.

58 Η απαγόρευση των διακρίσεων, κατά το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β', της οδηγίας 2000/78, πρέπει να ερμηνεύεται και υπό το πρίσμα του άρθρου 24 του Χάρτη καθώς και του άρθρου του 26. Το εν λόγω άρθρο 24, περί δικαιωμάτων του παιδιού, προβλέπει στην παράγραφο 1 ότι τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους και στην παράγραφο 2 ότι, σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, είτε επιχειρούνται από δημόσιες αρχές είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς, πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού. Το άρθρο 26 του Χάρτη προβλέπει ότι η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρία να επωφελούνται μέτρων που θα τους εξασφαλίζουν αυτονομία, κοινωνική και επαγγελματική ένταξη και συμμετοχή στον κοινοτικό βίο (πρβλ. απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 2024, Ca Na Negreta, C-631/22, EU:C:2024:53, σκέψη 40 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

59 Επιπλέον, το άρθρο 21, παράγραφος 1, του Χάρτη περιλαμβάνει, τουλάχιστον, τις ίδιες εγγυήσεις με εκείνες οι οποίες προβλέπονται στο άρθρο 14 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπεγράφη στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950, το οποίο έχει εφαρμογή σε συνδυασμό με τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που κατοχυρώνει η εν λόγω Σύμβαση, και οι οποίες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, δυνάμει του άρθρου 52, παράγραφος 3, του Χάρτη, ως ελάχιστο όριο προστασίας (βλ., κατ' αναλογίαν, απόφαση της 3ης Απριλίου 2025, Alchaster II, C-743/24, EU:C:2025:230, σκέψη 24).

60 Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει κρίνει ότι η δυσμενής διάκριση που υφίσταται πρόσωπο λόγω της αναπηρίας του τέκνου του, με το οποίο διατηρεί στενούς προσωπικούς δεσμούς και στο οποίο παρέχει φροντίδα, αποτελεί μορφή διακρίσεως λόγω αναπηρίας εμπίπτουσα στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (πρβλ. απόφαση του ΕΔΔΑ της 22ας Μαρτίου 2016, Guberina κατά Κροατίας, CE:ECHR:2016:0322JUD002368213, § 79), χωρίς να διακρίνει αναλόγως του άμεσου ή έμμεσου χαρακτήρα της οικείας διακρίσεως.

61 Τέταρτον, όσον αφορά τις διατάξεις της Συμβάσεως του ΟΗΕ οι οποίες μπορούν να παράσχουν κατευθυντήριες γραμμές για την ερμηνεία της οδηγίας 2000/78, υπενθυμίζεται ότι, κατά το άρθρο 2, τρίτο εδάφιο, της εν λόγω Συμβάσεως, ως «διάκριση λόγω αναπηρίας» νοείται κάθε διάκριση, αποκλεισμός ή περιορισμός λόγω αναπηρίας, που έχει ως στόχο ή ως αποτέλεσμα να ελαττώνει ή να ακυρώνει την αναγνώριση, την απόλαυση ή την άσκηση, σε ισότιμη βάση με τα άλλα άτομα, όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτισμικό ή κάθε άλλο τομέα και ότι η συγκεκριμένη έννοια καταλαμβάνει «όλες τις μορφές διακρίσεων», περιλαμβανομένης της αρνήσεως παροχής εύλογων διευκολύνσεων.

62 Στο άρθρο 5, παράγραφος 2, της Συμβάσεως του ΟΗΕ διευκρινίζεται ότι τα συμβαλλόμενα κράτη απαγορεύουν «κάθε διάκριση» λόγω αναπηρίας και εγγυώνται στα άτομα με αναπηρία ισότιμη και αποτελεσματική νομική προστασία από «κάθε μορφής διάκριση».

63 Το άρθρο 7 της ίδιας Συμβάσεως ορίζει ειδικότερα στην παράγραφο 1 ότι τα συμβαλλόμενα σε αυτήν κράτη λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για να εγγυηθούν ότι τα παιδιά με αναπηρία «απολαμβάνουν [πλήρως]» όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες σε ισότιμη βάση με τα άλλα παιδιά και στην παράγραφο 2 ότι κάθε μέτρο που αφορά παιδιά με αναπηρία πρέπει να λαμβάνει πρωτίστως υπόψη τα συμφέροντα με παιδιών με βέλτιστο τρόπο.

64 Επιπλέον, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 38 και 39 των προτάσεών του, η επιτροπή για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, η οποία έχει συσταθεί βάσει του άρθρου 34 της Συμβάσεως του ΟΗΕ, εκτιμά, στο πλαίσιο ιδίως των αρμοδιοτήτων που της απονεμήθηκαν βάσει του σχετικού με την εν λόγω Σύμβαση προαιρετικού πρωτοκόλλου, της 13ης Δεκεμβρίου 2006, ότι η απαγόρευση κάθε διακρίσεως λόγω αναπηρίας, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 5, παράγραφος 2, της Συμβάσεως, αποσκοπεί στην προστασία των ατόμων με αναπηρία και των ατόμων του περιβάλλοντός τους, όπως είναι επί παραδείγματι οι γονείς παιδιών με αναπηρία, μνημονεύει δε ρητώς τη διάκριση «εξ αντανακλάσεως», χωρίς να την περιορίζει ως αφορώσα αποκλειστικώς την άμεση διάκριση.

65 Ως εκ τούτου, από τα προεκτεθέντα προκύπτει ότι η αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων που κατοχυρώνεται στο άρθρο 21, παράγραφος 1, του Χάρτη και εξειδικεύεται με την οδηγία 2000/78 αφορά και την έμμεση διάκριση «εξ αντανακλάσεως» λόγω αναπηρίας.

66 Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των ανωτέρω σκέψεων, στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι η οδηγία 2000/78 και, ιδίως, τα άρθρα της 1 και 2, παράγραφος 1, και παράγραφος 2, στοιχείο β′, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα των άρθρων 21, 24 και 26 του Χάρτη καθώς και των άρθρων 2, 5 και 7 της Συμβάσεως του ΟΗΕ, έχουν την έννοια ότι η απαγόρευση των έμμεσων διακρίσεων λόγω αναπηρίας τυγχάνει εφαρμογής στην περίπτωση εργαζομένου ο οποίος δεν είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, αλλά υφίσταται τέτοια διάκριση λόγω της βοήθειας την οποία παρέχει στο πάσχον από αναπηρία τέκνο του, προκειμένου αυτό να λαμβάνει την ουσιώδη φροντίδα που απαιτεί η κατάστασή του.

Επί του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος

67 Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, η οδηγία 2000/78 και, ιδίως, το άρθρο της 5, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα των άρθρων 24 και 26 του Χάρτη καθώς και του άρθρου 2 και του άρθρου 7 της Συμβάσεως του ΟΗΕ, έχουν την έννοια ότι ένας εργοδότης, προκειμένου να διασφαλίσει την τήρηση της αρχής της ισότητας των εργαζομένων και της απαγορεύσεως των έμμεσων διακρίσεων κατά το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της

εν λόγω οδηγίας, υποχρεούται να προβαίνει σε εύλογες προσαρμογές, κατά την έννοια του ως άνω άρθρου 5, έναντι εργαζομένου ο οποίος, χωρίς να είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, παρέχει στο πάσχον από αναπηρία τέκνο του τη βοήθεια η οποία καθιστά δυνατόν να λαμβάνει το τέκνο την ουσιώδη φροντίδα που απαιτεί η κατάστασή του.

68 Κατά το άρθρο 5 της οδηγίας 2000/78, προκειμένου να διασφαλισθεί η τήρηση της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως έναντι προσώπων με αναπηρία, προβλέπονται εύλογες προσαρμογές, κάτι το οποίο σημαίνει ότι ο εργοδότης λαμβάνει τα ενδεδειγμένα μέτρα, αναλόγως των υφιστάμενων σε συγκεκριμένη κατάσταση αναγκών, ώστε το πρόσωπο με αναπηρία να έχει πρόσβαση σε θέση εργασίας, να ασκεί ή να προάγεται στο επάγγελμά του, ή προκειμένου να του παρέχεται κατάρτιση, αρκεί τα μέτρα αυτά να μη συνεπάγονται δυσανάλογη επιβάρυνση για τον εργοδότη. Η επιβάρυνση δεν είναι δυσανάλογη όταν αντισταθμίζεται επαρκώς με μέτρα τα οποία λαμβάνονται στο πλαίσιο της πολιτικής του οικείου κράτους μέλους υπέρ των ατόμων με αναπηρία.

69 Όσον αφορά το ζήτημα αν το ως άνω άρθρο 5 τυγχάνει εφαρμογής στην περίπτωση εργαζομένου ο οποίος, χωρίς να είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, παρέχει στο πάσχον από αναπηρία τέκνο του τη βοήθεια που καθιστά δυνατόν να λαμβάνει το τέκνο την ουσιώδη φροντίδα που απαιτεί η κατάστασή του, επισημαίνεται, βεβαίως, ότι το Δικαστήριο έκρινε, στις σκέψεις 39 και 42 της αποφάσεως της 17ης Ιουλίου 2008, Coleman (C-303/06, EU:C:2008:415), ότι η οδηγία 2000/78 περιλαμβάνει ορισμένο αριθμό διατάξεων, μεταξύ των οποίων καταλέγεται και το άρθρο 5, οι οποίες έχουν εφαρμογή αποκλειστικώς στην περίπτωση των ατόμων με αναπηρία.

70 Εντούτοις, στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση εκείνη, η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δεν αφορούσε το πεδίο εφαρμογής του συγκεκριμένου άρθρου ούτε το ζήτημα αν, όπως συμβαίνει στην υπό κρίση υπόθεση, προκειμένου να διασφαλισθεί η τήρηση της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως των εργαζομένων και της απαγορεύσεως των διακρίσεων κατά το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας 2000/78, πρέπει να τίθενται σε εφαρμογή εύλογες προσαρμογές, κατά την έννοια του άρθρου 5 της οδηγίας, όσον αφορά εργαζόμενο που δεν είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, αλλά φροντίζει το πάσχον από αναπηρία τέκνο του. Εξάλλου, κατά τον χρόνο εκδόσεως της εν λόγω αποφάσεως δεν είχε τεθεί σε εφαρμογή ο Χάρτης ούτε είχε εγκριθεί από την Κοινότητα η Σύμβαση του ΟΗΕ, ήτοι δύο νομοθετήματα υπό το πρίσμα των οποίων πρέπει να ερμηνεύεται η οδηγία 2000/78.

71 Ως εκ τούτου, προκειμένου να δοθεί σύμφωνη με τον Χάρτη ερμηνεία του άρθρου 5 της οδηγίας 2000/78, πρέπει, κατ’ αρχάς, να υπομνησθεί, όπως επισημάνθηκε στη σκέψη 58 της παρούσας αποφάσεως, ότι τα άρθρα 24 και 26 του Χάρτη προβλέπουν, αντιστοίχως, ότι τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους και ότι η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρία να επωφελούνται μέτρων που θα τους εξασφαλίζουν την αυτονομία, την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή στον κοινοτικό βίο.

72 Η Σύμβαση του ΟΗΕ προβλέπει ρητώς, στο τρίτο εδάφιο του άρθρου 2, ότι η έννοια της διακρίσεως λόγω αναπηρίας καταλαμβάνει όλες τις μορφές διακρίσεως, «ακόμη και την άρνηση εύλογης διευκόλυνσης». Κατά το άρθρο 2, τέταρτο εδάφιο, της εν λόγω Συμβάσεως, ως «εύλογη διευκόλυνση» νοείται η «απαραίτητη και κατάλληλη τροποποίηση και προσαρμογή, η οποία δεν επιφέρει δυσανάλογο ή περιττό φόρτο εργασίας, όταν αυτό είναι απαραίτητο σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, προκειμένου να μπορέσουν άτομα με αναπηρία να απολαύσουν ή να ασκήσουν όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες τους σε ισότιμη βάση με τα άλλα άτομα». Όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 53 των προτάσεών του, οι κατά το εν

λόγω άρθρο 2 εύλογες διευκολύνσεις δεν αφορούν μόνον τις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία στον χώρο εργασίας τους. Κατά συνέπεια, τέτοιες διευκολύνσεις πρέπει, κατά περίπτωση, να παρέχονται και στον εργαζόμενο που παρέχει τη βοήθεια η οποία καθιστά δυνατόν να λαμβάνει το άτομο με αναπηρία την ουσιώδη φροντίδα που απαιτεί η κατάστασή του.

73 Με το άρθρο 7, παράγραφος 1, της ως άνω Συμβάσεως διευκρινίζεται επίσης ότι τα συμβαλλόμενα κράτη λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για να εγγυηθούν ότι τα παιδιά με αναπηρία «απολαμβάνουν [πλήρως]» όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες σε ισότιμη βάση με τα άλλα παιδιά. Συναφώς, το στοιχείο κδ′ του Προοιμίου της Συμβάσεως μνημονεύει ρητώς την ανάγκη συνδρομής προς τις οικογένειες των ατόμων με αναπηρία, προκειμένου αυτές να μπορούν να συμβάλλουν ώστε τα ίδια τα άτομα με αναπηρία να απολαύουν πλήρως και σε ισότιμη βάση των δικαιωμάτων τους. Ως εκ τούτου, ο εργαζόμενος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να παρέχει στο πάσχον από αναπηρία τέκνο του την αναγκαία φροντίδα, στοιχείο που συνεπάγεται την υποχρέωση του εργοδότη να προσαρμόζει τους όρους εργασίας του συγκεκριμένου εργαζομένου.

74 Επιπλέον, εάν δεν υφίστατο τέτοια υποχρέωση, η απαγόρευση των έμμεσων διακρίσεων «εξ αντανακλάσεως» εις βάρος εργαζομένου που παρέχει στο πάσχον από αναπηρία τέκνο του τη βοήθεια η οποία καθιστά δυνατόν να λαμβάνει το τέκνο την ουσιώδη φροντίδα που απαιτεί η κατάστασή του, όπως επισημάνθηκε στη σκέψη 66 της παρούσας αποφάσεως, θα στερούνταν σε μεγάλο βαθμό την πρακτική αποτελεσματικότητά της.

75 Από τα προεκτεθέντα συνάγεται ότι ένας εργοδότης οφείλει να προβαίνει σε εύλογες προσαρμογές, κατά την έννοια του άρθρου 5 της οδηγίας 2000/78, ερμηνευόμενου υπό το πρίσμα των άρθρων 24 και 26 του Χάρτη καθώς και του άρθρου 2 και του άρθρου 7, παράγραφος 1, της Συμβάσεως του ΟΗΕ, έναντι του εν λόγω εργαζομένου.

76 Όσον αφορά τα είδη των εύλογων προσαρμογών στις οποίες απαιτείται να προβεί ο εργοδότης ενός τέτοιου φροντιστή, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το άρθρο 5 της οδηγίας 2000/78, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα, μεταξύ άλλων, του άρθρου 2 της Συμβάσεως του ΟΗΕ, ορίζει ευρέως την έννοια της «εύλογης προσαρμογής» και ότι η μείωση του χρόνου εργασίας μπορεί να αποτελεί ένα από τα μέτρα προσαρμογής που διαλαμβάνονται στο άρθρο 5. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις, η ανατοποθέτηση σε άλλη θέση εργασίας μπορεί επίσης να συνιστά τέτοιο μέτρο (πρβλ., αντιστοίχως, αποφάσεις της 11ης Απριλίου 2013, HK Danmark, C-335/11 και C-337/11, EU:C:2013:222, σκέψη 64, και της 10ης Φεβρουαρίου 2022, HR Rail, C-485/20, EU:C:2022:85, σκέψη 43).

77 Ως εκ τούτου, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 56 των προτάσεών του, τα εν λόγω μέτρα εύλογων προσαρμογών πρέπει να έχουν ως αποτέλεσμα την προσαρμογή του εργασιακού περιβάλλοντος του ατόμου με αναπηρία προκειμένου να του παρέχεται η δυνατότητα πλήρους και ουσιαστικής συμμετοχής στον επαγγελματικό βίο σε ισότιμη βάση με τους λοιπούς εργαζομένους. Σε περίπτωση κατά την οποία ο εργαζόμενος δεν είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, αλλά φροντίζει το πάσχον από αναπηρία τέκνο του, τα μέτρα αυτά πρέπει επίσης να καθιστούν δυνατή την προς τον ίδιο σκοπό προσαρμογή του εργασιακού περιβάλλοντός του.

78 Πάντως, το άρθρο 5 της οδηγίας 2000/78 δεν υποχρεώνει τον εργοδότη να λάβει μέτρα τα οποία θα είχαν ως συνέπεια να του επιβάλλουν δυσανάλογη επιβάρυνση. Συναφώς, από την αιτιολογική σκέψη 21 της εν λόγω οδηγίας προκύπτει ότι, για να διαπιστώνεται αν τα μέτρα αυτά συνεπάγονται δυσανάλογη επιβάρυνση για τον εργοδότη, πρέπει να λαμβάνεται ιδίως υπόψη το οικονομικό κόστος που επιφέρουν, το μέγεθος και οι οικονομικοί πόροι του οργανισμού ή της

επιχειρήσεως και η διαθεσιμότητα δημοσίων πόρων ή οιασδήποτε άλλης ενισχύσεως. Επιπλέον, η δυνατότητα τοποθετήσεως ατόμου με αναπηρία σε άλλη θέση εργασίας υφίσταται μόνον εφόσον υπάρχει τουλάχιστον μία κενή θέση εργασίας στην οποία μπορεί να απασχοληθεί ο οικείος εργαζόμενος (απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 2024, Ca Na Negreta, C-631/22, EU:C:2024:53, σκέψη 45 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

79 Συναφώς, στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να εκτιμήσει, υπό το πρίσμα των προεκτεθέντων και λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των κρίσιμων περιστάσεων της επίμαχης υποθέσεως της κύριας δίκης, αν η ικανοποίηση του αιτήματος της G.L. να έχει επί μονίμου βάσεως σταθερό ωράριο εργασίας σε συγκεκριμένη θέση αποτελούσε δυσανάλογη επιβάρυνση για τον εργοδότη της, κατά την έννοια του άρθρου 5 της οδηγίας 2000/78.

80 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι η οδηγία 2000/78 και, ιδίως, το άρθρο της 5, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα των άρθρων 24 και 26 του Χάρτη καθώς και του άρθρου 2 και του άρθρου 7, παράγραφος 1, της Συμβάσεως του ΟΗΕ, έχουν την έννοια ότι ένας εργοδότης, προκειμένου να διασφαλίσει την τήρηση της αρχής της ισότητας των εργαζομένων και της απαγορεύσεως των έμμεσων διακρίσεων κατά το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας, υποχρεούται να προβαίνει σε εύλογες προσαρμογές, κατά την έννοια του ως άνω άρθρου 5, έναντι εργαζομένου ο οποίος, χωρίς να είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, παρέχει στο πάσχον από αναπηρία τέκνο του τη βοήθεια η οποία καθιστά δυνατόν να λαμβάνει το τέκνο την ουσιώδη φροντίδα που απαιτεί η κατάστασή του, υπό την προϋπόθεση ότι οι εν λόγω προσαρμογές δεν επιβάλλουν στον εργοδότη δυσανάλογη επιβάρυνση.

Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

81 Με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί από το Δικαστήριο, κατ’ ουσίαν, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ή στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, ερμηνεία της έννοιας του «φροντιστή» όσον αφορά την εφαρμογή της οδηγίας 2000/78.

82 Υπενθυμίζεται ότι η ανάγκη να παρέχεται χρήσιμη για το εθνικό δικαστήριο ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης επιτάσσει την εκ μέρους του εν λόγω δικαστηρίου σχολαστική τήρηση των απαιτήσεων σχετικά με το περιεχόμενο αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως, οι οποίες μνημονεύονται ρητώς στο άρθρο 94 του Κανονισμού Διαδικασίας και τις οποίες οφείλει να γνωρίζει το αιτούν δικαστήριο στο πλαίσιο της συνεργασίας που καθιερώνεται με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ (διάταξη της 3ης Ιουλίου 2014, Talasca, C-19/14, EU:C:2014:2049, σκέψη 21, και απόφαση της 9ης Σεπτεμβρίου 2021, Toplofikatsia Sofia κ.λπ., C-208/20 και C-256/20, EU:C:2021:719, σκέψη 20 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία). Οι εν λόγω απαιτήσεις υπενθυμίζονται, άλλωστε, και στα σημεία 13, 15 και 16 των συστάσεων του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τα εθνικά δικαστήρια, σχετικά με την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων (ΕΕ 2019, C 380, σ. 1), τα οποία περιλαμβάνονται πλέον στα σημεία 13, 15 και 16 των συστάσεων του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τα εθνικά δικαστήρια, σχετικά με την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων (ΕΕ C, C/2024/6008).

83 Επομένως, είναι απολύτως αναγκαίο, όπως ορίζει το άρθρο 94, στοιχείο γ′, του Κανονισμού Διαδικασίας, η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως να εκθέτει τους λόγους για τους οποίους το αιτούν δικαστήριο υποβάλει προδικαστικά ερωτήματα ως προς την ερμηνεία ή το κύρος συγκεκριμένων διατάξεων του δικαίου της Ένωσης καθώς και τη σχέση την οποία το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι υφίσταται μεταξύ των διατάξεων αυτών και της εφαρμοστέας στη διαφορά της κύριας δίκης εθνικής νομοθεσίας. Είναι επίσης απολύτως αναγκαίο, όπως προβλέπει το

άρθρο 94, στοιχείο α′, του Κανονισμού Διαδικασίας, η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως να περιλαμβάνει, τουλάχιστον, έκθεση των πραγματικών στοιχείων επί των οποίων στηρίζονται τα υποβαλλόμενα προδικαστικά ερωτήματα (απόφαση της 13ης Δεκεμβρίου 2018, Rittinger κ.λπ., C-492/17, EU:C:2018:1019, σκέψη 39 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

84 Εν προκειμένω, όμως, το αιτούν δικαστήριο ερωτά το Δικαστήριο σχετικά με την ερμηνεία της έννοιας του «φροντιστή», η οποία δεν προβλέπεται στην οδηγία 2000/78, αλλά, όπως επεξηγεί το αιτούν δικαστήριο στην αίτησή του προδικαστικής αποφάσεως, φαίνεται να προέρχεται από το εθνικό δίκαιο.

85 Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο δεν παρέχει καμία εξήγηση ως προς τη σχέση την οποία θεωρεί ότι υφίσταται μεταξύ της διαφοράς της κύριας δίκης και των διευκρινίσεων που ζητεί από το Δικαστήριο στο πλαίσιο του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος σχετικά με την ως άνω έννοια του «φροντιστή».

86 Κατά συνέπεια, το τρίτο προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτο.

Επί των δικαστικών εξόδων

87 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ’ αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (πρώτο τμήμα) αποφαίνεται:

1) Η οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, και, ιδίως, τα άρθρα της 1 και 2, παράγραφος 1, και παράγραφος 2, στοιχείο β′, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα των άρθρων 21, 24 και 26 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και των άρθρων 2, 5 και 7 της Συμβάσεως των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, η οποία συνήφθη στη Νέα Υόρκη στις 13 Δεκεμβρίου 2006 και εγκρίθηκε εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την απόφαση 2010/48/ΕΚ του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2009,

έχουν την έννοια ότι:

η απαγόρευση των έμμεσων διακρίσεων λόγω αναπηρίας τυγχάνει εφαρμογής στην περίπτωση εργαζομένου ο οποίος δεν είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, αλλά υφίσταται τέτοια διάκριση λόγω της βοήθειας την οποία παρέχει στο πάσχον από αναπηρία τέκνο προκειμένου αυτό να λαμβάνει την ουσιώδη φροντίδα που απαιτεί η κατάστασή του.

2) Η οδηγία 2000/78 και, ιδίως, το άρθρο της 5, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα των άρθρων 24 και 26 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και του άρθρου 2 και του άρθρου 7, παράγραφος 1, της Συμβάσεως των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία,

έχουν την έννοια ότι:

ένας εργοδότης, προκειμένου να διασφαλίσει την τήρηση της αρχής της ισότητας των εργαζομένων και της απαγορεύσεως των έμμεσων διακρίσεων κατά το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας, υποχρεούται να προβαίνει σε εύλογες προσαρμογές, κατά την έννοια του ως άνω άρθρου 5, έναντι εργαζομένου ο οποίος, χωρίς να είναι ο ίδιος άτομο με αναπηρία, παρέχει στο πάσχον από αναπηρία τέκνο του τη βοήθεια η οποία καθιστά δυνατόν να λαμβάνει το τέκνο την ουσιώδη φροντίδα που απαιτεί η κατάστασή του, υπό την προϋπόθεση ότι οι εν λόγω προσαρμογές δεν επιβάλλουν στον εργοδότη δυσανάλογη επιβάρυνση.

(υπογραφές)